

POSŁOWIE OD TŁUMACZA

Na karcie tytułowej niniejszej książki widzimy antyczną mozaikę, na której widnieje znamienna postać Arystotelesa (pierwszy z prawej strony). Mozaikę tę o wymiarach 85 × 86 cm, datowaną na I wiek n.e., znaleziono w 1897 roku w Torre Annunziata w pobliżu Pompejów, a można ją podziwiać w Muzeum Narodowym w Neapolu. Najpierw przypuszczano, że przedstawia ona dyskusję siedmiu mędrców greckich, lecz badając rzecz gruntownie, wybitny filolog niemiecki, Konrad Gaiser (*Das Philosophenmosaik in Neapel. Eine Darstellung der platonischen Akademie*, Heidelberg 1980), rozpoznał w niej scenę dyskusji w Akademii Platona nad pewnym problemem astronomicznym. Według Gaisera widnieją tam od lewej strony kolejno: Herakleides z Pontu, Speuzyp, Platon z Aten, Eratostenes z Kyreny, Eudoksos z Knidos, Ksenokrates z Chalcedonu i Arystoteles ze Stagiry. Jednakże postać Eratostenesa była późniejsza i nie ze środowiska Akademii, chodziło więc raczej o Filipa z Opuntu, sekretarza późnego Platona, który miał zredagować jego *Prawa* i dopisać *Epinomis*. Tak twierdzi Enrico Berti w jednej ze swoich ostatnich książek o „wspólnym filozofowaniu” w Akademii Platona. W mozaice tej warto zwrócić uwagę na wymowną postawę Arystotelesa, odnoszącego się z pewną rezerwą do dyskutowanych w Akademii kwestii. Tenże Arystoteles, otwarty i wszechstronny, dyskutujący i wciąż poszukujący własnych rozstrzygnięć, jest przedmiotem niniejszej książki. Aby jednak lepiej zrozumieć kontekst i wymowę tej oryginalnej książki, warto cokolwiek wiedzieć o samym autorze i jego publikacjach, głównie na temat Arystotelesa i historii filozofii.

* * *

Enrico Berti, urodzony w 1935 roku w Valeggio sul Mincio koło Werony, ukończył filozofię (1957) i studia podyplomowe (1963) na Uniwersytecie w Padwie,

gdzie pracował do 1964 roku. Następnie w 1965 roku został profesorem historii filozofii na Uniwersytecie w Perugii. W 1971 roku powrócił na Uniwersytet w Padwie, gdzie wykładał historię filozofii aż do emerytury (2009). Filozofię wykładał również na uniwersytetach w Genewie, Brukseli, Santa Fe i na Wydziale Teologicznym w Lugano.

Profesor Berti należy do wielu włoskich i międzynarodowych towarzystw naukowych, w których pełni też zaszczytne funkcje, m.in. do Società Filosofica Italiana, Accademia Nazionale dei Lincei, Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti, Accademia Galileiana di Scienze, Lettere e Arti di Padova, Pontificia Accademia di San Tommaso d'Aquino, Institut International de Philosophie, Société Européenne de Culture, Fédération Internationale des Sociétés de Philosophie, Institut International de Philosophie, International Academy for Philosophy.

Za swą działalność i twórczość filozoficzną otrzymał nagrodę Międzynarodowego Stowarzyszenia „Fryderyka Nietzschego” (1987), nagrodę Fundacji Antonio Iannone (2005), nagrodę Santa Marinella (2007), nagrodę Castiglione-cello (2007), nagrodę „Athene Noctua” (2009), nagrodę dziennikarską Lucio Colletti (2012).

Ponadto za krzewienie filozofii greckiej uzyskał doktorat honoris causa na Uniwersytecie Narodowym im. Kapodistriasa w Atenach (2012), a od 2014 roku jest honorowym członkiem Interdisciplinary Centre for Aristotle Studies na Uniwersytecie w Salonikach. W 2013 roku został odznaczony jako Wielki Oficer Orderu Zasług dla Republiki Włoskiej (Grande Ufficiale dell'Ordine al merito della Repubblica Italiana).

* * *

Enrico Berti uważa siebie za ucznia wybitnego filozofa i pedagoga Marina Gentile (1906-1991), którego książka *La dottrina platonica delle idee numeri e Aristotele* (Pisa 1930) stanowiła dlań ważną inspirację w badaniach nad Arystotelesem. Pierwszą i w pełni dojrzałą rozprawą Bertiego była obszerna monografia *La filosofia del primo Aristotele*, Padova 1962 (ss. 590), która dotyczyła interpretacji młodzieńczych i zachowanych tylko we fragmentach dialogów i pism Stagiryty, jak *Gryllos*, *O ideach*, *O dobru*, *O filozofii*, *Eudemos*, *O sprawiedliwości*, *Polityk*, *Protreptyk*. Od czasów przełomowej książki Wernera Jaegera (*Aristoteles. Grundlegung einer Geschichte seiner Entwicklung*, Berlin 1923), w której autor pisze, że Arystoteles w młodości był zwolennikiem idealizmu Platona, by później odejść od niego w stronę empiryzmu i stać się krytykiem swego mistrza, monografia Bertiego wnosi w tym względzie znaczące modyfikacje i korekty. Podług tej samej metody historyczno-genetycznego badania rozwoju „wczesnego” Arystotelesa, w świetle przypadających na ten okres dialogów Platona oraz frag-

mentów i źródeł o młodzieńczych dialogach i pismach Stagiryty, Berti ukazuje pewną paralelność, dynamizm i ciągłość poglądów obydwu filozofów. Drugie wydanie tej monografii ukazało się po 35 latach (Milano 1997) z obszernym wstępem referującym nowszą literaturę przedmiotu i toczoną w międzyczasie dyskusję wokół młodzieńczych pism Arystotelesa. Z tej perspektywy badań autor uznał za przesadną swą ówczesną próbę uzgadniania filozofii „wczesnego” Arystotelesa z filozofią Platona.

Twórcza monografia Bertiego nieco poprzedzała propozycje interpretacyjne wybitnego szwedzkiego filologa Ingemara Düringa (1903-1984), zawarte w jego fundamentalnym dziele *Aristoteles. Darstellung und Interpretation seines Denkens* (Heidelberg 1966), którego uzupełniona wersja ukazała się w przekładzie włoskim (Milano 1976), dokonany przez cenionego badacza Pierluigiego Donini. Düring bowiem całkowicie zakwestionował zasadność hipotezy Jaegera co do ewolucji poglądów Arystotelesa. Zainicjował też w 1957 roku „Symposia Aristotelica” skupiające najwybitniejszych uczonych, do grona których zaproszony został Enrico Berti w 1966 roku. Od tego czasu ma on znaczący wkład w te organizowane co trzy lata sympozja. Materiały jednego z nich ukazały się nawet pod jego redakcją: *Aristotle on Science: The „Posterior Analytics”* (Proceedings of the Eighth Symposium Aristotelicum held in Padua from September 7 to 15, 1978, edited by Enrico Berti, Padova 1981).

Berti, podobnie jak Düring, w rekonstrukcji poglądów młodego Arystotelesa szczególnie zajmował się jego *Protreptykiem*, czyli *zachętą do filozofii*, którego ocalałe fragmenty są świadectwem tego, jak Arystoteles jeszcze w Akademii Platona sformułował ważniejsze koncepcje, rozwijane w jego dalszej twórczości filozoficznej. Berti tłumaczył i obszernie komentował te fragmenty: *Aristotele, Esortazione alla filosofia (Protreptico)*, Padova 1967 (II wyd. Padova 1969; III wyd. popr. Napoli 1994). Wydanie nowe wraz z tekstem greckim nosi tytuł: *Aristotele, Protreptico. Esortazione alla filosofia*, a cura di E. Berti, Torino 2000 (II wyd. 2008, ss. 112).

Powróćmy jednak do tematycznej kolejności powstawania publikacji naszego autora. Jedności wiedzy u Arystotelesa poświęcił on książkę *L'unità del sapere in Aristotele*, Padova 1965 (ss. 202). Praca ta jest efektem badania i docenienia różnych form poznania i wiedzy według greckiego filozofa, a zatem kwestii stawianych też w obecnie prowadzonych dysputach nad wiedzą i filozofią. Rozstrzygnięcia Arystotelesa posłużą też później autorowi do rozważenia racji uprawiania filozofii względem innych nauk, o czym traktuje on w książce *Ragione filosofica e ragione scientifica nel pensiero moderno*, Roma 1977 (ss. 239).

Wszelako jedno z najważniejszych gruntownych dzieł Bertiego powstało po kilku latach dociekań: *Aristotele: dalla dialettica alla filosofia prima*, Padova 1977 (ss. 477). Čwierć wieku później ukazała się druga rozszerzona edycja (Milano

2004, ss. 736), która zawiera specjalnie napisany przez autora wstęp oraz sześć jego wydanych później tekstów dotyczących metafizyki Arystotelesa. Ten znamienity tytuł – „od dialektyki do filozofii pierwszej” – wyraża oryginalne ujęcie genezy i wizji rozwoju całej filozofii teoretycznej Arystotelesa. Dwa pierwsze rozdziały tej książki przedstawiają życie i dzieła Arystotelesa w świetle antycznych źródeł i miarodajnej dyskusji w literaturze przedmiotu. Następnie czytamy o środowisku Akademii, w której przez dwadzieścia lat kształcił się i rozwijał Arystoteles, o samym Platonie i jego nauce o ideach, o bytach matematycznych, o ideach-liczbach oraz ich pryncypiach. W tym względzie autor wykorzystuje świadectwa Arystotelesa i perypatetyków do rekonstrukcji poglądów późnego Platona i innych Akademików, których kolejno przedstawia, mianowicie Eudoksosa, Speuzypa i Ksenokratesa.

Warto zaznaczyć, że Berti obok Düringa był jednym z pierwszych historyków filozofii, którzy wykorzystali i uznali za doniosłe świadectwa dotyczące niepisanych nauk Platona (*agrapha dogmata*), które podówczas rekonstruowali wybitni uczeni z Tybingi (Hans-Joachim Krämer, Konrad Gaiser). Wszelako Berti centralną w tym teorii pryncypiów odnosi za Arystotelesem do późnego Platona i odmiennie od Krämera pojmuje genezę i wymowę metafizyki Arystotelesa (stąd się wzięła ich późniejsza polemika).

Enrico Berti przedstawił też nową interpretację świadectw Arystotelesa o Platonie. Odsyłam w tym względzie do instruktywnego opracowania: *Le dottrine non scritte di Platone 'Intorno al Bene' nelle testimonianze di Aristotele*, Napoli 1991 (ss. 91). Ponadto na temat Platona przedłożył opracowanie pt. *Platone teoretico*, w: *Enciclopedia multimediale delle scienze filosofiche. Le radici del pensiero filosofico*, 1: *La filosofia greca dai Presocratici ad Aristotele*, vol. VII, Roma 1993 (ss. 91). Autor uznaje wprawdzie teorię pryncypiów Platona, lecz z filozoficznego punktu widzenia bardziej ceni jego dialektykę jako metodę dyskusyjnego ścierania, odpierania i dociekania poglądów. Szerzej zaś o działalności Akademii Platona pisał w znakomitej książce, o której jeszcze wspomnę.

Wracając do książki Bertiego z motywem przewodnim „od dialektyki do filozofii pierwszej”, warto odnotować, że w jego ujęciu geneza i rozwój filozofii Arystotelesa przebiegały od krytycznego podjęcia Platońskiej dialektyki i nauki o ideach do własnego odkrycia teorii kategorii i substancji indywidualnej, a także od krytyki nauk akademickich o pryncypiach-elementach do sformułowania własnej koncepcji teorii czterech przyczyn, odpowiednio w dziedzinie fizycznego powstawania i w dziedzinie metafizycznej bytu jako bytu. Sam autor nazywa to przejściem Stagiryty od fazy problematycznej do fazy systematycznej, według kolejności argumentów, która jest chronologiczna i logiczna zarazem.

Studium to powstało po wielu latach gruntownych badań, pozwalających na wywody uogólniające, które były podstawą opracowania tej w miarę zwię-

złej i treściwej książki *Profilo di Aristotele* (Studium, Roma 1979), kilkakrotnie wznawianej oraz przetłumaczonej na język portugalski pt. *Perfil de Aristóteles* (São Paulo 2012). Niniejszy polski przekład został dokonany z nowego jej wydania (Roma 2012). Jednakże ten *Profil Arystotelesa* zawiera trzy rozdziały niepokrywające się z tamtym studium, a mianowicie rozdział III: *Teoria argumentacji*, rozdział VI: *Warunki szczęścia indywidualnego* i rozdział VII: *Warunki szczęścia zbiorowego*. Chodzi więc, inaczej mówiąc, o logikę, etykę i politykę Arystotelesa, których wykładnię przedstawiał autor w wielu swych innych artykułach i książkach.

Nikt dotąd w tak nowatorski sposób nie przedstawiał życia, pism i całości filozofii Arystotelesa. Jak odnotowali recenzenci, autor obdarzony jest szczególną kompetencją w rozpoznawaniu genezy i struktury wywodów Stagiryty oraz niezwykłą umiejętnością ich miarodajnego streszczania i wyrażania. Niejedno w tym jest odkrywcze i zastanawiające, np. oryginalne ujęcie retoryki i poetyki Stagiryty w kontekście teorii argumentacji. W tym nowym wydaniu swej książki Berti poczynił tylko nieznaczne korekty i modyfikacje, uznając swą wykładnię za nadal aktualną. Można to lepiej zrozumieć, jeśli prześledzi się jego kolejne publikacje.

Dalsza twórczość naukowa Bertiego dotyczy rozległego obszaru historii filozofii w nowych ujęciach i z walorami dydaktycznymi. Oto jego oryginalne studium *Contraddizione e dialettica negli antichi e nei moderni*, Palermo 1987 (wznowienie Brescia 2015, ss. 352), którego zamysł był nie tyle historyczny, ile teoretyczny, aby rozważyć strukturę logiczną dyskursu filozoficznego w ogólności. Albowiem „sprzeczność” i „dialektyka” to dwie kategorie konstytutywne filozofii od jej greckiego zarania. Zdaniem autora dzisiejszy kryzys filozofii jest w istocie kryzysem struktury logicznej, nie w sensie symboliczno-formalnym logiki, ale w sensie procedury argumentacyjnej filozofii, która podlegałaby próbie sprawdzalności jako dyskusji odpierającej i uzasadniającej. Niestety „metoda” w sensie nowożytnym nie traktuje już o „drodze” czy „przebiegu dociekania”, jak u Greków, ale o wstępnym dyskursie formalnym i neutralnym, oddzielnym od treści poznania. Otóż struktura logiczna filozofii może być ujęta w tej szczególnej formie, którą Grecy nazywali „argumentacją dialektyczną”, czyli zdolnością testującą w pytaniach i odpowiedziach, założeniach i odrzuceniach. Platon dialektykę utożsamiał z samą filozofią, natomiast Arystoteles oprócz dialektyki opracował apodejktykę, czyli teorię dowodzenia naukowego.

Z kolei dla nowożytnych dialektyka stanowiła procedurę czysto formalną (Kant) albo dotyczącą procesów rzeczywistości (Hegel, marksiści), przez co nastawioną na uzasadnioną krytykę (Popper, Colletti). Na przekór temu Berti stara się przywołać zapomniane właściwości dialektyki i elenkyki Platona i Arystotelesa, a u tego ostatniego zwłaszcza jej związki z zasadą niesprzeczno-

ści. W konkluzji zaś stwierdza, że „struktura logiczna filozofii jest procedurą dialektyczną, pojętą jako dowodzenie przez odpiernianie” (s. 297). Taka więc była wymowa tego obszernego studium rekonstruującego grecką dialektykę w dyskutowanych wówczas kwestiach kryzysu filozofii.

Podobną intencję i wymowę ma instruktywna książka Bertiego *Le ragioni di Aristotele*, Roma – Bari 1989 (ss. 186), która ukazała się w przekładzie portugalskim (São Paulo 1998) i hiszpańskim (Buenos Aires 2008). Tekst książki oparty został na pięciu wygłoszonych przezeń wykładach w czerwcu 1988 roku w Istituto Italiano di Studi Filosofici w Neapolu. Berti nawiązuje w nich do Arystotelesa w jego różnych formach racjonalności, apodejtyki i dialektyki, metody fizyki, metafizyki, filozofii praktycznej i retoryki. Książka wpisuje się w żywą wówczas debatę na temat „myśli słabej” i „kryzysu rozumu”, czyli odpowiednik tego, co u nas zwie się „postmodernizmem”.

Kolejnym wielkim dziełem Bertiego była obszerna trzypięciotomowa *Historia filozofii (Storia della filosofia)*, której współautorem w trzecim tomie był Franco Volpi (znakomity historyk filozofii, zmarły tragicznie 14 kwietnia 2009 roku). Oto podtytuły poszczególnych tomów: I: *Antichità e medioevo*, Roma – Bari 1991 (ss. XIX + 295); II: *Dal Quattrocento al Settecento*, Roma – Bari 1991 (ss. XII + 293); III: *Ottocento e Novecento*, Roma – Bari 1991 (ss. XVI + 465). Opracowanie to jest świadectwem wielkiej erudycji i ogromnego nakładu pracy, a szczególną wartość dydaktyczną mają zamieszczone na jego końcu tabele synoptyczne. Berti uznaje przy tym, że najlepszą metodą studiowania filozofii jest lektura tekstów źródłowych, bo nic nie może zastąpić słów własnych filozofów. Ten nader poczytny w Italii podręcznik historii filozofii był kilkakrotnie wznawiany, a obecnie dostępny w dwóch tomach jako *Storia della filosofia dall'antichità a oggi* (in collaborazione con F. Volpi), Roma – Bari 2007 (VI wyd. 2014).

Wyrazem ogromnej erudycji i kompetencji historyczno-filozoficznych jest także oryginalna praca *Aristotele nel Novecento*, Roma – Bari 1992 (wyd. uzup. 2008, ss. XXII + 280). Książka ta ukazała się też w przekładzie portugalskim (São Paulo 1997) oraz niedawno po polsku: *Arystoteles w XX wieku* (przekład Anna Dudzińska-Facca i Danilo Facca, Warszawa 2015). W *Przedmowie* do nowego wydania książki z 2008 roku Berti dodaje, że należałoby poświęcić oddzielny rozdział obecności Arystotelesa w polskiej szkole logiki, wzmiankując o tym na podstawie artykułu Jana Woleńskiego *The Reception of Aristotle in Poland around 1900*, wydany w zbiorze *Aristote au XIXe siècle* (Villeneuve d'Ascq 2004). Także w innych swych publikacjach ten padewski historyk filozofii doceniał wkład polskich logików, w szczególności zaś Jana Łukasiewicza.

Rok później wyszła książka Bertiego *Introduzione alla metafisica*, Torino 1993 (ss. 125), której polskiego przekładu dokonał Danilo Facca (*Wprowadzenie do metafizyki*, Warszawa 2002). Oto najkrócej, jaką wizję metafizyki podziela

z Arystotelesem autor: „Chcemy tu szczególnie podkreślić, że metafizyka ta ma charakter problematyczny, tj. krytyczny, a nie dogmatyczny, a jednocześnie dialektyczny, czyli nie dedukcyjny, lecz refutacyjny, czy też – by posłużyć się arystotelesowskim terminem – »elenktyczny« (od *elenchos*, refutacja)”.

Nie tylko zresztą w dziedzinie recepcji metafizyki, ale i filozofii praktycznej (etyki i polityki) Berti wychodzi od instruktywnych wywodów Arystotelesa, które ujmuje w historycznej i uaktualnianej adaptacji, o czym traktował m.in. w książce *Filosofia pratica* (Napoli 2004).

Pomijając inne powstałe później prace Bertiego, na szczególne uznanie zasługuje jego dydaktyczna wykładnia: *Struttura e significato della Metafisica di Aristotele*, Roma 2006 (II wyd. 2008, ss. 228), wydana również w przekładzie hiszpańskim (Buenos Aires 2011). Treść książki to dziesięć wygłoszonych przezeń wcześniej w Rzymie wykładów na Papieskim Uniwersytecie Santa Croce. Berti wyznaje, że za każdym razem ze wzruszeniem czyta zdumiewające linie pierwszej księgi *Metafizyki*: „Wszyscy ludzie z natury pragną poznania”. Obecnie Berti to jeden z największych znawców tego skomplikowanego dzieła, o czym świadczą jego rozliczne i gruntowne rozprawy. Dzięki temu zdołał jasno, zwięźle i treściwie ująć wywody, które mogą służyć jako doskonale wprowadzenie do lektury ksiąg *Metafizyki* Arystotelesa. Krótko mówiąc, w interpretacji Bertiego metafizyka Arystotelesa nie jest ani ontologią, ani teologią, ani tym bardziej onto-teologią, ale dociekaniami pierwszych przyczyn i pryncypiów. To jednak nie tylko wprowadzenie, lecz pod wieloma względami nowa i spójna interpretacja, inspirująca do dalszej dyskusji.

Niezwykle walory poznawcze i dydaktyczne mają kolejne książki tego autora. Wychodząc od poglądu Platona i Arystotelesa, że zaczynem filozofowania jest zdziwienie, Enrico Berti napisał pasjonującą książkę *In principio era la meraviglia. Le grandi questioni della filosofia antica* (Roma – Bari 2007, ss. XII + 350), która ukazała się w przekładzie hiszpańskim (Madрид 2009) i portugalskim (São Paulo 2010). Ze zdziwienia bowiem i nieznanomości rzeczy rodzą się pytania badawcze, które stawiała najpierw i wielorako rozstrzygała filozofia grecka. Autor wydobywa i przedstawia osiem takich wielkich kwestii filozofii antycznej: 1. Czy wszechświat miał początek?, 2. Czym jest bycie?, 3. Kim są bogowie?, 4. Kim jest człowiek?, 5. Dlaczego to mówisz?, 6. Jaki efekt wywołuje poezja?, 7. Czym jest szczęśliwość?, 8. Jakie jest przeznaczenie człowieka po śmierci?

Autor rozważa nie tylko rozstrzygnięcia tych kwestii w filozofii greckiej, ale i ujęcie większości z nich z perspektywy biblijnej i chrześcijańskiej. Wywody w tej interesującej książce są erudycyjne, oryginalne i klarowne zarazem dzięki potocznej narracji. Takiego problemowego opracowania historyczno-filozoficznego dotychczas nie było, a zyskało ono szerokie uznanie nie tylko wśród włoskich czytelników.

Inne jego ważne opracowanie traktuje o wspólnym filozofowaniu w Akademii Platona: *Sumphilosophiein. La vita nell'Accademia di Platone*, Roma – Bari 2010 (ss. XII + 270). Tytuły rozdziałów są następujące: I. *Życie szkoły*, II. *Rzeczy jak się jawią*, III. *Prawdziwa realność*, IV. *Pryncypium wszystkiego*, V. *Rząd nad samym sobą*, VI. *Rząd nad miastem*. Motyw w tytule: *sumphilosophiein* – „wspólnego filozofowania” został zaczerpnięty z Arystotelesa. Chodzi o wspólne filozofowanie typowe dla Akademii Platona, aby dojść do poznania prawdy w dziedzinie różnych nauk, od fizyki i astronomii, pierwszych zasad, do etyki i polityki. Dowiadujemy się, o czym wtedy dyskutowano i prowadzono spory oraz jaką rolę odgrywała szkoła Platona, w której przez dwadzieścia lat kształcił się Arystoteles. Akademia stanowiła pewną wspólnotę badawczą w sensie dialektycznym, czyli stawiania pytań i poszukiwania różnych odpowiedzi, założeń i odrzuceń. Skoncentrowanie uwagi na takich problemach: jak „zachować zjawiska” na niebie, czyli jak wyjaśnić nieregularne ruchy planet, dlaczego mamy zakładać idee czy realność świata różnego od tego, w którym żyjemy, w tym sporny problem pierwszych zasad rozmaicie przedstawianych już przez wcześniejszych filozofów i przez Akademików. Dalej równie sporny i szeroko dyskutowany problem przyjemności jako dobra. Ponadto problem ustroju politycznego i różnych propozycji w tym zakresie Platona, Izokratesa i Arystotelesa.

Kolejna książka Bertiego ma również charakter dydaktyczny: *Aristotele*, Brescia 2013 (ss. 155). Jest to inne od *Profilu Arystotelesa* ujęcie jego biografii, pism i poglądów – według dzieł przedmiotowych, wraz z objaśnieniem kluczowych pojęć i zarysem recepcji od antyku do współczesności.

Ostatnią wydaną książką Bertiego jest znakomita rozprawa *La ricerca della verità in filosofia* (Roma 2014, ss. 246). Jest to ujęcie historyczno-filozoficzne i systematyczne zarazem, przedstawione w następujących rozdziałach: I. *Co rozumie się przez prawdę*, II. *Różne typy prawdy*, III. *Czy filozofia jest badaniem prawdy?*, IV. *Przypadek badania prawdy w filozofii: metafizyka*, V. *Prawda praktyczna?* Trudno tu zdać sprawę z tak wszechstronnego i ciekawie sproblematyzowanego opracowania. Warto jednak odnotować to, co przewija się w tych oryginalnych wywodach historycznych i filozoficznych autora:

W związku ze wszystkimi tymi tematami czynię stałe odniesienie do myśli Arystotelesa, nie przez ignorancję czy wzgardę wielkich postępów, jakie historia filozofii (i nauki) odniosła w okresie dwóch tysięcy czterystu lat, które nas dzielą od filozofa greckiego, i różnice uwarunkowań, w których żyjemy i myślimy dzisiaj, względem antyku klasycznego, lecz ponieważ jestem przekonany – i nie tylko ja tak myślę – że filozofia Arystotelesa, tak jak wywarła ogromny wpływ na tradycję myśli każdej epoki (antycznej, średniowiecznej i nowożytnej) oraz wszelkiej kultury (pogańskiej, chrześcijańskiej, muzułmańskiej), zawiera pewien zespół pojęć, rozróżnień, rozstrzygnięć problemów, problemów nierozstrzygniętych, co do których jeszcze

dzisiaj kto zajmuje się filozofią z minimum świadomości historycznej, nie może nie brać pod uwagę. Przez to jednak nie zamierzam być uznany „neo-arystotelikiem”, czy to dlatego, że nie lubię w ogóle zwrotów „neo-”, czy to dlatego, że uważam za niedorzeczne proponować terminy filozofii powstałej w warunkach tak różnych od tych, w których się znajdujemy (s. 14).

Oprócz książek Enrico Berti publikował przez ponad pięćdziesiąt lat setki artykułów o Arystotelesie bądź z problemowym nawiązaniem do niego. Wznoszone zostały one w zbiorze rozpraw: E. Berti, *Studi aristotelici*, L'Aquila 1975 (ss. 364); nowe przejrzane i poszerzone wydanie (Morcelliana, Brescia 2012, ss. 453). Ponadto wyszły cztery tomy jego rozpraw zatytułowane ogólnie: *Nuovi studi aristotelici*, których poszczególne tytuły są następujące: I. *Epistemologia, logica ed dialettica*, Brescia 2004 (ss. 445); II. *Fisica, antropologia e metafisica*, Brescia 2005 (ss. 592); III. *Filosofia pratica*, Brescia 2008 (ss. 280); IV/1. *L'influenza di Aristotele. Antichità, Medioevo, Rinascimento*, Brescia 2009 (ss. 377); IV/2. *L'influenza di Aristotele. Età moderna e contemporanea*, Brescia 2010 (ss. 534). Trzy z powyższych tomów zostały przełożone na język portugalski (São Paulo, 2004-2014).

Dotychczas chyba tylko jeden z artykułów Bertiego ukazał się po polsku, mianowicie tekst *Pojęcie społeczeństwa politycznego u Arystotelesa* (tłum. A. Jaroszewska, „Hybris” 24/2014, ss. 88-102).

To tylko pobieżny przegląd ważniejszych książek Bertiego (pełen ich spis: „Principali pubblicazioni” dostępny w Internecie), aby uświadomić Czytelnikowi, z kim mamy do czynienia w dziedzinie historii filozofii. Świadectwem międzynarodowego autorytetu padewskiego arystotelika jest także niedawno wydana we Francji praca zbiorowa pod jego współredakcją: Enrico Berti, Michel Crubellier, *Lire Aristote*, Paris 2016 (ss. 248). W tym międzynarodowym opracowaniu tematycznie-problemowym myśli Arystotelesa największy udział mieli uczeni włoscy. To zapewne przejaw najlepiej uprawianej w Italii historii filozofii i badań nad Platonem i Arystotelesem. Przyczynił się do tego niewątpliwie uczony padewski dzięki swej wieloletniej działalności dydaktycznej, publikacyjnej i organizatorskiej.

Najogólniej tak można scharakteryzować jego formację naukową i filozoficzną. Enrico Berti to przede wszystkim wielki znawca łaciny i greki, wszechstronny historyk filozofii, który w swych twórczych rozprawach wyszedł od wnikliwych badań źródłowych nad Arystotelesem, wyprowadzając jego myśl z krytyki koncepcji Platona i jego uczniów. Tym samym wypracował oryginalną interpretację Platona i Akademików. Następnie badał szczególnie dialektykę i zasadę niesprzeczności u filozofów antycznych i nowożytnych, co pozwoliło mu uchwycić specyfikę argumentacji filozoficznej, niewzorowaną na racjonalności scjentystycznej, ale raczej na greckiej dialektyce i retoryce. Nawią-

zując do antycznych form racjonalności, proponował własne rozstrzygnięcia w aktualnych dyskusjach nad „słabym rozumem”, w tym pewne remedium na dręczący „kryzys filozofii” oraz „postmodernizm”. W wymiarze historycznym i adaptacyjnym krzewił metafizykę oraz filozofię praktyczną w ich ujęciu sporematyzowanym, otwartym i dyskusyjnym.

Co więcej, zdobyte kompetencje i nauczanie uniwersyteckie doprowadziły Bertiego do opracowania wnikliwej i cennej dydaktycznie historii filozofii antycznej, średniowiecznej, nowożytnej i współczesnej. Oddzielne gruntowne studium poświęcił recepcji Arystotelesa przez filozofów XX wieku. W ostatniej dekadzie kontynuował swą twórczość, traktując w szczególności o metafizyce Arystotelesa, o Akademii Platona, o wiekopomnych problemach filozofii antycznej, a także o problemie prawdy.

* * *

Na koniec pozwolę sobie na pewien rys osobisty. Wzorem renesansowych humanistów i będąc szczególnie zainteresowany Arystotelesem, wybrałem Uniwersytet w Padwie, gdzie jako stypendysta włoskiego ministerstwa przebywałem w semestrze letnim 1980 roku. Słuchałem wtedy imponujących wykładów Profesora Bertiego na temat polityki Arystotelesa. Później jeszcze kilkakrotnie podczas seminariów i konferencji naukowych spotykałem Profesora we Włoszech (Padwa, Neapol, Rzym) i w Niemczech (Tybinga). Dlatego w badaniach nad Platonem i Arystotelesem obok Enrico Bertiego uznaję za swych mistrzów także Konrada Gaisera, Hansa Krämera i Giovanniego Realego (niestety ci trzej ostatni już odeszli).

Wstępną wersję przekładu *Profilu Arystotelesa* miałem już gotową trzy dekady temu. Niestety z żalem przyznaję, że publikacji tej książki odmówiło mi osiem szacownych polskich wydawnictw. Skąd taka niechęć i niezrozumienie dla Arystotelesa? Przypadało mi nieraz wypowiadać się o nierozumnej wobec niego niechęci. Zresztą większość moich studentów i kolegów filozofów opowiada się za Platonem, stwierdzając, że Arystoteles jest niezrozumiały i przestarzały. Wszelako – jak trafnie zauważył Cyceron – w lekturze Arystotelesa „należy nader wyteńczyć umysł”, a dotychczas po polsku nie było o nim wdrażającej, inspirującej i nowoczesnej monografii. A czy Arystoteles jest filozoficznie nieaktualny, Czytelnik można się przekonać z dostępnej obecnie po polsku książki Bertiego *Arystoteles w XX wieku*.

Wielu filozofów jednoznacznie opowiada się za Platonem, przypisując mu jednak poglądy dość różne i niejednolite. Skrajnym przykładem takiej postawy jest często powtarzane stwierdzenie Alfreda N. Whiteheada, że „filozofia Zachodu stanowi jedynie serię przypisów do Platona”. W opinii brytyjskiego

historyka filozofii, Jonathana Barnes, apoftegmat ten byłby mniej fałszywy, gdyby w miejsce Platona wstawić Arystotelesa. Jedynie nieliczni doceniają zaś obu tych filozofów greckich wzorem kardynała Bessariona, który tak stwierdził: „colo et veneror Aristotelem, amo Platonem” (Czczę i szanuję Arystotelesa, kocham Platona).

Mam nadzieję, że ta nowatorska i przystępnie napisana książka Bertiego zainteresuje Czytelnika, tym bardziej że przypada obecnie rocznica 24 wieków od narodzin Arystotelesa i w całym kulturowym świecie, także pod auspicjami UNESCO, podejmowanych jest wiele inicjatyw konferencyjnych i wydawniczych. Przekład ten dedykuję szczególnie młodym badaczom, którzy zechcą dalej wczytywać się w teksty greckich filozofów i śledzić ich nowsze interpretacje.

Dla krzewienia myśli Arystotelesa w jego roku jubileuszowym wdzięczny jestem Wydawnictwu Naukowemu Wydziału Nauk Społecznych UAM za opublikowanie *Profilu Arystotelesa*. Dziękuję przy tym Adrianie i Michałowi Staniszewskim za trud redaktorski i starannie przeprowadzoną korektę.

Czapury, 1 maja 2016

Marian Andrzej Wesoly

